

RespoCoordonatorii colecției: RAMONA COMAN, ANA MARIA DOBRE

Advisory Board: MAURICE CROISAT, Institutul de Studii Politice, Grenoble; FRANK DELMARTINO, Universitatea Catolică, Leuven; LAURENT VAN DEPOELE, Universitatea Catolică, Leuven; JEAN-MICHEL DE WAELE, Universitatea Liberă, Bruxelles; MICHAEL KEATING, Institutul European, Florența; EROL KULAHCI, Universitatea Liberă, Bruxelles; JOHN LOUGHLIN, Universitatea Cardiff; TANJA A. BÖRZEL, Institutul de Științe Politice, Universitatea Liberă, Berlin

Ovidiu Pecican este istoric, euopenist, scriitor și publicist. Profesor universitar la Cluj-Napoca și membru al *Team Europe* din 2004, în 2008 fiind desemnat ambasador național al Anului European al Dialogului Intercultural. A publicat *Europa, o idee în mers* (1997; 1999, 2002, 2004), *România și Uniunea Europeană* (2000; ediții revăzute și adăugite 2003, 2004), *Acasă înseamnă Europa* (2003). A editat sau co-editat *Transition in Central and Eastern Europe*, 1997; *Aspirations, Approaches, Achievements. Ten Years of European Studies in Cluj*, 2004; *Breaking the Wall. Representing Anthropology and Anthropological Representations in Post-Communist Eastern Europe*, 2003; *Romania and the European Integration*, 1999; *Tratatul de la Lisabona. UE către reformă instituțională și consens*, 2008. Cunoscut pentru pledoaria sa în direcția regionalizării României, și pentru participarea la elaborarea unui controversat manual de istorie pentru clasa a XII-a, este membru al Uniunii Scriitorilor din România, a publicat romane, proze scurte și volume de teatru și poezie.

Ovidiu Pecican, *Europa în gândirea românească interbelică*

© 2008, Editura Institutul European Iași

INSTITUTUL EUROPEAN
Iași, str. Lascăr Catargi nr. 43, cod 700107, O.P.1, C.P. 161

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PECICAN, OVIDIU

Europa în gândirea românească interbelică : antologie /

Ovidiu Pecican. - Iași : Institutul European, 2008

ISBN 978-973-611-534-9

008(498)"1918/1945"

Potrivit Legii nr. 8/1996, a dreptului de autor, reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți fără acordul Editurii constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu aceasta.

Printed in Romania

CUPRINS

Considerații introductive / 7

Voră asupra ediției / 11

Europa și Rusia (Mihai Ralea) / 13

În cimitirul Europei (Mihai Ralea, Mircea Dumitrescu) / 43

EUROPA ÎN GÂNDIREA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ

O antologie de Ovidiu Pecican

America și Europa (Ovidiu Pecican) / 51

Cultura europeană (Ovidiu Pecican) / 53

De învecinată la prietensă (Ovidiu Pecican) / 55

Întrebările interbelice (Ovidiu Pecican) / 57

Întrebările interbelice (D. D. Rosca) / 59

De ce faci filozofie? (Mircea Eliade) / 59

Europa în spirit (Dan Botta) / 61

Schimbarea în față a României (Emil Cioran) / 63

Definirea Europei (Tudor Vianu) / 65

Cele două Români (Mircea Eliade) / 65

Ce cu putință o sănătate Europeană (Nicolae Iorga) / 67

Vînturi de statelor mici (Nicolae Iorga) / 67

Împre realitățile noastre (Nicolae Ionescu) / 69

De ce pentru o remarcare a culturii europene (Mihai Ralea) / 71

Cultura Occidentului (Anton Dumitru) / 73

Religia creștină în istoria culturii europene (Iarion V)

INSTITUTUL EUROPEAN
2008

EUROPA ȘI RUSIA

Mihai RALEA

Centenarul lui Dostoievski, sărbătorit sobru și modest la teatrul „Vieux Colombier” la Paris și poate ceva mai fastuos în restul Europei, a adus din nou la ordinea zilei problema raporturilor politice și intelectuale între Rusia și Europa.

„Mai devreme ori mai târziu, Europa va devora Rusia”, scria profetic Dostoievski cu 60 de ani înainte de blocusul cu care occidentul a condamnat la asfixie noua Rusie. Antagonismul între misticul scoborător din stepele Asiei și între felul greco-latîn de a concepe viața al Apusului e mai vechi decât se crede. El nu e numai de ordin politic, ci mai ales de ordin intelectual. Nu e numai vorba de aspirațiile geografice ori politice ale unui popor Tânăr care își revarsă hoardele peste grădinile manierat cultivate ale Europei. E vorba, mai ales, de o profundă logică, de un hotar mental și moral care desparte două interpretări contradictorii ale lumii și ale vieții. *Între Rusia și Europa e o chestiune de teoria cunoașterii*. Primele influențe europene asupra lumii slave fură bine primite. Se știe solicitudinea Caterinei II pentru enciclopediștii francezi și rolul „voltairianezilor” la curtea ei. Îndată după marea revoluție, raporturile se răcesc. Caterina II începe să înțeleagă pericolul pătrunderii ideilor democratice în imperiul slav. Bustul lui Voltaire e sfărâmat, „encyclopedia” arsă.

Noblețea și o serie de intelectuali fideli ei înfierăză influența nefastă a Europei; curentul imperialist slavofil e format. Teoreticianul acestui curent, Axakov, are accente care amintesc exclusivismul judaic din epoca lui de aur: „istoria rusă are valoarea istoriei sfinte; ea trebuie citită ca o hagiografie”, istoria poporului rus e istoria *unicului* popor creștin din lume” etc. După el, aproape toți intelectualii se vor resimți de acest exclusivism național. Dacă un Herzen, atras de generozitatea mișcărilor socialiste din Europa sec. XIX, va arăta simpatie Occidentului, către sfârșitul vieții, va nega tot ce a afirmat în tinerețe, preconizând revenirea la unulitatea (sic!) ortodoxă, ca și la reacționarismul țarist. Un filosof ca Soloviev va cere subjugarea științei europene la religia rusă. Un critic literar ca N. Srakhov, prieten intim al lui L. Tolstoi, într-o carte *Lupta contra Occidentului în literatura noastră*, vrea să demonstreze că întreaga evoluție a literaturii rusești n-a avut decât un scop: abjurarea Europei. Gogol pe patul de moarte condamnă operele sale satirice, opinioanele literare și invită intelectualitatea rusă să se prosterneze în fața țarismului. Dostoievski merge mai departe. El afirmă că: „niciodată poporul nu va recunoaște ca pe unul din ai săi pe un rus euopenizat” sau „Rusia e o țară care nu seamănă întru nimic Europei. Cum vreți ca Rusia să se pasioneze pentru o civilizație la care n-a contribuit?”

La recenta sărbătorire a lui Dostoievski la Paris, romancierul D. Merejkovski a declarat căm aceleași lucruri, însăsurate doar într-o serie de eufemisme literare. Când armatele bolșevice invadaseră Polonia, în vara trecută, toată nobilimea rusă exilată la Paris, uitând dușmania ei contra guvernului sovietic, cerea providenței, înainte de toate, triumful Rusiei.

De cealaltă parte, simpațiile nu sunt nici acolo prea mari. După entuziasmul unui Melchior de Vogué, gustul

pentru literatura rusă a scăzut. Scriitorii francezi de azi se apără cât pot de invaziunea obscuritații nordice ori a sentimentalismului slav care tulbură claritatea viziunii lor latine.

Care e natura acestui proces? În ce constă el?

Să vedem pentru aceasta care e spiritul culturii europene și care e acela al mentalității rusești.

*

Popoarele din apusul continentului, care alcătuiesc ceea ce Nietzsche numea „l'âme européenne”, și-au reconstituit o civilizație din resturile lumii greco-romane. Cu mici deosebiri etnice, cu mici infilații străine, ele au adunat arheologic este bucătică de piatră lângă altă bucătică de piatră, le-au îmbinat, le-au lustruit, au perfecționat detalii și și-au refăcut din ele templele, muzeele, palatele.

În morală, au atenuat egotismul elen prin fraternitatea creștină și au obținut un individualism mai modest și ceva mai mediocru. În filosofie au perfecționat pe Aristotel, în drept pe Justinian. Apoi le-au împrăștiat în masele populare. Peste toate acestea au așternut minunile tehnicii, ale industriei și ale confortului. Dacă la cei vechi numai elita gusta din binefacerile culturii și ale artei, din generozitatele moralei, azi, numărul participanților e imens. Între cei vechi și noi, e mai ales o chestie de democratizarea culturii. Deosebirea e cantitativă, nu calitativă.

Propagandisti, vulgarizatori, pelerini ai culturii, iată ce au vrut să fie euopenii. Educația barbarilor în spiritul antic fu religia lor, – căci ceea ce moșteniseră li se părea definitiv. Ca să se îndoiască de postulatul sacru al eminentei elenismului, doar cățiva izolați: Pascal, Luther, Rousseau, Tolstoi. Ceea ce îi interesa er să clarifice, să perfecționeze, pentru ca crezul antic să fie mai acceptabil,

mai seducător. Pentru această misiune de profesori, de pedagogi, le trebuiră în primul rând o *dialectică logică*, care să insinueze în mintea celui care se inițiază adevărurile –; în al doilea, o *formă* impecabilă care să ademenească, să seducă noiii aderenți. Astfel au exploatat până la subtilizare logica, ca și retorica bătrânlui Aristot. Adevărul e că, cu această ocazie, au descoperit un alt postulat pe care grecii doar îl întrevăzuseră: acela al determinismului cauzal. Galileu și Descartes au făcut posibilă marea revoluție industrială din secolul al XVIII-lea. Și aici e poate singura noutate, singura invenție de la antici încoace.

Încetul cu încetul însă, nevoia de logică a devenit pentru europeni o manie, o obsesie. Când lucrurile nu erau clare, le clarificau, când devineau clare, le voiau evidente, când ajunseră evidente, le voiau implice... Perfecțiunea vertiginoasă a acestor facultăți e minunea Apusului. Un om intelligent în sensul occidental neagă cea mai usoară contradicție: prin aceasta, omoară complexitatea; nu cunoaște cea mai slabă imprecizie; prin aceasta, distrugе nuanțele; ignorează cea mai mică șovăială: prin aceasta omoară evoluția. Pe măsură ce omul devinea un perfect manechin logic, viața, viața fecundă cu absurditatea ei creatoare, cu elanul ei neînfrânat de silogisme ori de norme îl părăsea. Singur, cu sterilitatea uscată a rațiunii drept tovarăș, se înăbușea, pierdea, sub propria sa desăvârșire. Atunci, remediul suprem era găsit în simțuri. Lipsit de hipnoza unui ideal pe care nemiloasa sa analiză știa să-l distrugă înainte de a-l iubi, logicianul devinea fatal epicureu. Dacă atenția nu e preocupată de o valoare care o depășește, ea revine cu furie la viața imediată, pământescă. Dovadă: toți deziluzionații marilor idealuri devin „deboșați”. Încurajat de un confort care-i satisfac integral necesitățile și luxurile, neîncurcat cu nici o valoare religioasă, europeanul și-a

făcut un ideal din ceea ce trebuie să rămână un mijloc. Dacă anticul era lubric, modernul e numai „jouisseur”.

De la epicureism la egoism e numai un pas. În adevăr, dacă orice senzație, orice placere e personală, individul a început să o cultive numai pe a sa. „Cultivons nostre jardin”, prin care sfârșește Candide al lui Voltaire, are mai mult decât un înțeles propriu. În această stare sufletească, europeanul se simțea de multe ori singur. Atunci își amintea de creștinism. Nu mai găsea însă în el umilință în fața misterului, nici modestia primelor timpuri: *europeanii elenizaseră creștinismul*. Odată reînviați în timpul Renașterii, zeii continuau să trăiască și azi. Dacă Christ s-ar coborî astăzi între noi, ar constata ușor că a reînviat omenirea pentru ca să-i arate calea plăcerilor. Oscar Wilde povestește undeva: „Când Isus voi să revină în Nazareth, orașul era aşa de schimbă, că nu-l mai recunoscu: Nazarethul în care trăise odată era plin de lacrimi și de plângeri, orașul nou pe care-lrevea acum răsună de râs și de cântece – și Christ mergând în oraș văzu sclavi încărcați de flori care se grăbeau către palate de marmură albă. Intrând în una din aceste case, în fundul unei săli de porfir, culcat pe un pat de purpură, văzu un om a cărui păr era împletit cu trandafiri roșii și a cărui buze erau încă umede de vin. Christ se apropiie de el, îl atinse pe umăr și îi zise: „– Pentru ce duci o astfel de viață?” Omul se întoarse, îl recunoscu și îi spuse: „– Eram lepros și tu m-ai tămaduit. Pentru ce aş duce o altă viață?”

Christ ieși din această casă și iată că în stradă văzu o femeie a cărei față și veșmintă erau zugrăvite, ale cărei picioare erau împodobite cu perle. În urma ei mergea un om a cărui ochi erau încărcați de pofte vinovate. Și Christ se apropiie de el, îl atinse pe umăr și-l întrebă: „– Pentru ce urmărești această femeie și pentru ce o privești aşa?” Omul se întoarse, îl recunoscu și răspunse: „– Eram orb și tu m-ai tămaduit. Ce vrei să fac altceva cu vederea mea?”

Și Christ se apropie de femeie:

„— Drumul pe care-l urmezi e acela al păcatului, de ce-l urmezi?” Femeia îl recunoscu și îi răspunse râzând: „— Drumul pe care merg e plăcut, căci tu mi-ai iertat toate păcatele”.

Atunci Christ își simți inima plină de întristare și voi să părăsească acest oraș. Dar pe când ieșea din el, văzu în sfârșit pe malul unui șanț, un om care plânghea. Isus se apropie de el și, atingând buclele părului său, îi zice: „— De ce plângi?” Și Lazăr, ridicând ochii, îl recunoscu și răspunse: „— Eram mort și m-ai inviat. Ce aş putea face altceva cu viața mea?”

... Aceasta e ironica istorie a creștinismului.

Încetul cu încetul, saturația elenismului se înfăptui. Logica începu să-și spună ultimul cuvânt. Claritatea desăvârșită, sterilitate strălucită, ea nu mai putea da naștere la nici o creație.

Cu o ultimă speranță, eforturile s-au îndreptat către perfecțiunea formei. Arta pentru artă a apărut. Eleganța, armonia, cizelarea trebuiau să acopere neantul creației. Căci *perfecțiunea și progresul se exclud*. „La perfection n'engendre que l'inertie; la gène est le principe du mouvement”, zicea Renan – că numai obscuritatea e fecundă, iată ce-au înțeles foarte târziu europenii.

*

În Nord ca și în Orient însă, se găsesc societăți care au scăpat de sugestiunea imperioasă, de contagiunea irezistibilă a prestigiului elen.

Ele își trag originea din societățile tinere anterioare invențiunii logicii greco-romane. Viața lor nu se bazează pe principiul contradicției ori al rațiunii suficiente. Facultățile lor de cunoaștere sunt sentimentul ori credința

mistică-religioasă. Actele cele mai opuse, ideile contradictorii coexistă perfect în mentalitatea lor.

Se știe că triburile primitive, care judecă după organizarea mintală prelogică, admit foarte bine miracolul. Pentru ei, un lucru poate să existe și să nu existe în același timp; un fenomen se poate întâmpla simultan în două locuri deosebite; un obiect poate ocupa același loc în spațiu împreună cu un altul. Lucrurile *participă* unele la altele, fiindcă ei nu cunosc rațiunea noastră care le clasifică, le opune, le exclude. Filosoful francez Lévy-Bruhl a numit această lege a psihologiei primitivilor *legea participației*.

Privind caracterul rus al eroilor celor mai caracteristici din literatura lor, al unui Dimitri, de pildă, din *Fratii Karamazov*, ajungem la aceeași concluzie. Rusul poate ură și iubi, crede și se îndoiește, neagă și afirmă în același timp. Fiecare din europeni conține în el atâtă contradicție câtă e firesc să aibă orice suflet. Contradicția lor e însă *succesivă*, ea se observă în timp, de la moment la moment. La ruși, contradicția e *simultană*. Prin aceasta ei intră în legea participației a lui Lévy-Bruhl. Dar dacă logica ca facultate de cunoaștere le lipsește, ei au în abundență altele. În primul rând, sentimentul și intuiția. Acolo unde rațiunea se oprește fiindcă nu mai poate stabili raporturi, sentimentul întrevede posibilități infinite, nuanțe fragile, momente delicate și fugare. Cunoștiința mistică depășește pacea logică, căci ea se exercită deasupra ei, după hotarele ei. În plus, ea nu cunoaște critica ori analiza dizolvantă. Prin aceasta, entuziasmul nelimitat de critică urcă vertiginos culmile adorației, lăsând departe în urmă calculele meschine ale căntăreliei logice. Iubirea, adorația infinită, iată ce nu cunoaște individualismul european. Rușii n-au critici literari ori filozofi; au în schimb apostoli. Astfel, ei nu cunosc epicureismul situațiilor comode. Nici o țară din lume nu

cunoaște uriașa hecatombă de sacrificii benevole a Rusiei de o sută de ani încoace. Singurul epicureism al rusului superior e voluptatea sacrificiului. Ceea ce pentru noi e o corvoadă, pentru el e o fericire și o onoare.

Gândirea și acțiunea lor e obscură și absurdă. Spiritul lor religios e inform: se caută încă. De aici absurditatea generoasă a acțiunii lor, de aici stupiditatea sublimă a sinuciderii lor colective. Nu trebuie uitat însă că numai obscuritatea e fecundă. Din neantul perfecțiunii nu poate ieși nici o creație. Astfel progresul devine imposibil. Din contră, el țâșnește victorios din căutarea dureroasă, din chinul neastămpărat. Nietzsche, privind viața eroică, zicea „Nimic nu ne-a devenit mai străin decât acest ideal al trecutului: pacea sufletului; nimic nu ne face mai puțină poftă decât morală de ruminant și fericirea lâncedă a unei conștiințe liniștite”.

Iată două mentalități perfect antipodice. Romanierul englez J. Conrad, într-un admirabil roman, *Sous les yeux d'Occident*, arată cât e de incomprehensibil acest mod de a pricepe viața, pentru bunii cetăteni ai Europei.

*

Fiindcă e vorba de o luptă deschisă, ne putem întreba unde va fi victoria? Nici un răspuns nu s-ar putea da azi. Anatole France, ca să ne arate cât de mică era influența creștinismului în primele timpuri, povestește de Pilat care nu-și amintea de Hristos după cincizeci de ani de la moartea lui, iar Renan în *Saint-Paul*³⁶ ne descrie

³⁶ Pentru cităriile de mai sus, să se vadă Th. Masaryk: *Europa und Russland. Zur Russischen Geschichts und Religionsphilosophie. Soziologische skizzen*; ca și Alexisnki: *La Russie et l'Europe*, Flammarion, 1918, Paris.

mediul elen netulburat, senin în olimpianismul său, chiar după o sută de ani de la afirmarea idealului creștin. Influentele uriașe trec pe lângă noi nebănuite. Nici un simptom prea serios nu le anunță. Și într-o zi, pe neașteptate, asistăm la o lume nouă; fără să înțelegem cum s-a realizat. Poate că suntem aproape de agonia spiritului logic și tot aşa de aproape de afirmarea unei noi religii.

Un Tolstoi sau un Dostoievski, care au făcut posibil [un] Romain Roland chiar în sănul țării celei mai europene din Europa, pot cucerii bătrânelui continent mai ușor decât toate armatele oricărui imperialism.

(Apărut în *Gândirea*, an. I, nr. 19, 1 februarie 1922, pp. 349-352³⁷; retipărit în Mihai Ralea, *Scrisori*, vol. 7, București, Ed. Minerva, 1989, pp. 71-77³⁸)

³⁷ Un ecou al articolului vine dinspre Camil Petrescu. În *Revista vremii*, an. II, nr. 8, 12 februarie 1928, p. 15, el spune: „... Argumentația ni se pare oarecum superficială. A deduce înfrângerea europeanismului prea logic – și tocmai din acest motiv – prin misticismul rusesc înseamnă a ignora unii dintre factorii principali ai cheștiunii”.

³⁸ Mihail Ralea (1896 - 1964), eseist, filosof, psiholog, sociolog, diplomat, om politic de stânga, profesor la Universitatea din Iași, membru al Academiei Române, director al revistei „Viața românească“ (din 1933).

În urmă cu peste 20 de ani, odată cu apariția revistei "Insomnia Europei", în Europa s-a deschis o nouă etapă în ceea ce privește relația dintre țările din vest și cele din est. În primul număr, în 1991, se spunea: "Este nevoie să se înțeleagă și să se respecte diferențele, să se înțeleagă și să se respecte diferențele, să se înțeleagă și să se respecte diferențele". Această idee a devenit în scurt timp un simbol al unei noi politici de afaceri, care a suportat și susținut procesul de integrare europeană. În urmă cu patru ani, în cadrul unei întâlniri de lucru între reprezentanți ai guvernelor și parlamentele din țările din vest și din est, a fost lansată o propunere de proiect de confederație a statelor occidentale și ale statelor orientale.

În anul 1991, în cadrul unei întâlniri organizate de România și cunoscutul englez J. Conrad, într-un admiraabil roman, *Sous les yeux d'Occident*, spunea că este de înțeles că nu poate fi decât o începută viață, pentru bunii cetățeni și Europei.

Finidea e verba de o luptă deschisă, ne putem întâlni unde va fi vizibilă? Nu în răspuns la voința lui, ci, împreună, împreună, cum arăta într-o altă carte, în cadrul unei întâlniri între reprezentanți ai guvernelor și parlamentele din țările din vest și din est, a fost lansată o propunere de proiect de confederație a statelor occidentale și ale statelor orientale.

ROMÂNIA ÎNTRU INSOMNIA EUROPEI

INSOMNIA EUROPEI

Octavian C. TĂSLĂUANU

Proiect de confederație a statelor occidentale și ale statelor orientale

Bătrâna Europă a încărunit de griji și orizonturile zilei de mâine, sunt mereu încărcate de nori de furtună.

Pacea, din an în an, se reduce la un simplu armistițiu între neamurile vechiului continent. Granițele trase între țări se discută din nou și, cu excepția Franței, nu înclină să le garanteze nici o mare putere. Propunerile pentru asigurarea păcii europene se țin lanț. Ele dovedesc că pericolele persistă. Tratatul de asistență, din 28 iunie 1919, prin care Anglia și Statele Unite ale Americii garantează siguranța Franței, arată că, îndată după încheierea păcii, se simțea primejdia viitoarelor conflicte. Încercările ulterioare de a garanta pacea europeană au rămas numai intenții, fără rezultate practice.

Se credea că protocolul de la Geneva, din 20 octombrie 1924, a găsit soluția de a definitiva tratatele de pace, adoptând sistemul de alianțe regionale și arbitrajul împotriva agresorului.

Dar, după cum Senatul American, respinsese tratatul de asistență din 1919, aşa Anglia conservatoare, prin ministrul său de externe, domnul A. Chamberlain, s-a declarat împotriva protocolului de la Geneva, din anul trecut.